

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.24>

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ.

Бєлов Д.М.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України;
<https://orcid.org/0000-0002-7168-9488>*

Бєлова М.В.,
*доктор юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0003-2077-2342>*

Палапа Б.Б.,
*студент магістратури
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
palapa.borys@student.uzhnu.edu.ua*

Бєлов Д.М., Бєлова М.В., Палапа Б.Б. Соціальне підприємництво: поняття та ознаки.

Стаття присвячена соціальному підприємництву тобто – підприємницькій діяльності, яка спрямована на позитивні інноваційні зміни у суспільстві, а саме пом'якшенню або вирішенню соціальних проблем за рахунок доходів, отриманих від власної діяльності. В Україні для здійснення соціального підприємства не передбачено окремої організаційно-правової форми. Тобто організувати соціальне підприємство можна у будь-якій зручній з різноманітних форм (організації громадянського суспільства, суб'єкти підприємницької діяльності тощо), із широким вибором із наявних режимів оподаткування. Соціальні підприємства покликані задовольнити ті потреби членів громади, які не може задовольнити державний сектор, а приватний – ігнорує. Саме це є нішею для діяльності соціальних підприємств. Саме місцеві громади отримують основну користь від розвитку соціального підприємництва. Соціальне підприємництво допомагає надавати державні послуги в новий спосіб та задовольняти потреби громади; створювати робочі місця; збагачувати професійний досвід людей, які працюють у соціальних підприємствах, задля подальшого працевлаштування за сучасних ринкових умов; розвивати громади, залучаючи до громадського життя соціально вразливі та маргіналізовані групи населення, забезпечуючи їх членів роботою; розширювати активність громадян, які можуть самостійно розв'язувати свої проблеми та брати відповідальність за своє життя; посилювати увагу до соціально незабезпечених груп населення, не стільки надаючи їм благодійну допомогу, скільки забезпечуючи їх корисною соціально значущою роботою; відроджувати сільські та міські території і поліпшувати їх соціальну інфраструктуру тощо.

Вказується, соціальне підприємництво відіграє важливу роль в механізмі реалізації конституційних прав та свобод людини та громадянина, зокрема права на працю, на достатній життєвий рівень, на рівність, на соціальний захист нового формату. В даному випадку вважаємо, що поняття соціального захисту повинно трактуватись широко, виходити за межі виключно державних зобов'язань (пенсії,

інші соціальні виплати), і включати в себе модель відповідального підприємництва. Можна стверджувати, що соціальне підприємництво є важливим кроком до відходу від колективізму і переходу до індивідуалізму, де юридичні особи та фізичні особи-підприємці своєю діяльністю за власної ініціативи створюють гідні умови для життя соціально незахищених верст населення.

Ключові слова: соціальне підприємництво, права людини, війна, соціальний захист, соціальний бізнес.

Byelov D.M., Bielova M.V., Palapa B.B. Social entrepreneurship: concepts and signs.

The article is devoted to social entrepreneurship, i.e. entrepreneurial activity aimed at positive innovative changes in society, namely, mitigating or solving social problems at the expense of income received from one's own activity. In Ukraine, a separate organizational and legal form is not provided for the implementation of a social enterprise. That is, you can organize a social enterprise in any convenient of various forms (civil society organizations, business entities, etc.), with a wide choice of available taxation regimes. Social enterprises are designed to meet the needs of community members that the public sector cannot meet, and the private sector ignores. This is precisely the niche for the activity of social enterprises. Local communities are the main beneficiaries of the development of social entrepreneurship. Social entrepreneurship helps to provide public services in a new way and meet the needs of the community; create jobs; enrich the professional experience of people working in social enterprises for further employment under modern market conditions; to develop communities by involving them in public life socially vulnerable and marginalized population groups, providing their members with work; to expand the activity of citizens who can independently solve their problems and take responsibility for their lives; increase attention to socially disadvantaged population groups, not so much by providing them with charitable assistance, but by providing them with useful socially significant work; revive rural and urban areas and improve their social infrastructure, etc.

It is indicated that social entrepreneurship plays an important role in the mechanism of realization of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, in particular, the right to work, to a sufficient standard of living, to equality, to social protection of a new format. In this case, we believe that the concept of social protection should be interpreted broadly, go beyond exclusively state obligations (pensions, other social benefits), and include a model of responsible entrepreneurship. It can be argued that social entrepreneurship is an important step towards the departure from collectivism and the transition to individualism, where legal entities and natural persons-entrepreneurs create decent conditions for the life of socially vulnerable segments of the population through their activities on their own initiative.

Key words: social entrepreneurship, human rights, war, social protection, social business.

Постановка проблеми. Актуальність в першу чергу, полягає в тому, що є проблеми, що відбивають ускладнення законодавчо-адміністративного просування ідеї соціального підприємництва. По-перше, ухвалення законів на державному рівні і їх впровадження на рівні регіональних соціально-економічних систем, місцевих громад зазвичай має тривалий період, по-друге, на місцевому рівні просто може не виявитися достатнього рівня ресурсного забезпечення процесу реалізації законодавчих актів. До того ж дається взнаки Відсутність сприятливого зовнішнього і внутрішнього середовища для створення та розвитку соціальних підприємств (відсутність законодавства яке б регламентувало діяльність соціальних підприємств, відсутність системного підходу до виховання і навчання кваліфікованих кадрів для здійснення діяльності у сфері соціального підприємництва; відсутність «майданчиків» для спілкування та обміну досвідом (в тому числі міжнародного) для діючих і майбутніх соціальних підприємств, відсутність системи фінансування проєктів по створенню соціальних підприємств).

Відзначимо, соціальні проблеми є складним та багатограним явищем, яке виникає в умовах розвитку суспільства. Останні роки якість життя більшості людей в Україні значно знизилась. Аналіз соціальних проблем, які хвилюють українців за даними соціологів, проблемами для більшості є високі комунальні тарифи, корупція, медицина. Критеріями соціального підприємництва є: соціальна діяльність – спрямованість на вирішення соціальних проблем; фінансова стійкість, що передбачають незалежність від зовнішнього фінансування; інноваційність – застосування нових підходів до вирішення соціальних проблем [4, с. 43].

В умовах війни відбувається переосмислення загальнолюдських цінностей, підвалин державності, пошук національної ідентичності, формування психології нації. В той же час, здійснюється становлення та еволюція нових інститутів права, зокрема соціального підприємництва. Зважаючи на нагаль-

ність вирішення гострих соціальних проблем та створення додаткових гарантій щодо права на достатній життєвий рівень, існує потреба у швидкому реагуванні на зміни, що відбуваються в соціумі, та адаптації бізнесу до зазначених правових метаморфоз. Вважаємо, що саме соціальне підприємництво може бути ключем до вирішення окреслених завдань [5, с. 51].

Стан опрацювання. Дослідженню правового регулювання робочого часу й часу відпочинку приділили увагу такі вчені: І.Є. Єршова, В.В. Лаптева, К.К. Лебедева, О.М. Олейник та ін.

Мета цієї публікації – розкриття сутності поняття «соціальне підприємництво» та визначити його характерні риси.

Вклад основного матеріалу. Історія створення соціального підприємництва бере свій початок ще з XVII століття, коли цей вид діяльності започаткувався як альтернативний метод накопичення доходів у приватному секторі. Ідея соціального підприємництва активно поширювалася і вже у XIX столітті, зокрема у місті Халл (Англія) було створено соціально орієнтоване виробництво, коли непрацевлаштовані мельники поновили роботу занедбаного млину з метою виробництва борошна для членів громади, які були поза межею бідності. Місією їх діяльності була, насамперед, соціальна, а не комерційна діяльність. В подальшому ідеї соціального підприємництва були розвинуті у працях Роберта Оуена, який закликав працівників засновувати об'єднання зі спільною власністю на засоби виробництва. Він обґрунтовував ідею створення кооперативів не лише з комерційної точки зору, але як, по суті, соціальні підприємства, які б працювали для громади, та об'єднували потреби місцевих жителів та підприємництва. Піонерами соціальних підприємств можна вважати і кооперативи, які перебували у колективній формі власності працівників, які мали виключне право щодо членства в кооперативі. У 1978 році у Великій Британії була сформована концепція соціального підприємства, діяльність якого базувалася на спільній власності та відповідала принципам економічної, соціальної та екологічної ефективності. Основна ідея цієї концепції лягла в основу найбільш поширеного визначення соціального підприємства як юридично зареєстрованої організації, яка перебуває у спільній власності, заснована на принципах рівної частки власності та вирішує суспільні та екологічні проблеми [1].

Соціальне підприємництво керується відомим підходом *Triple Bottom Line*, тобто *Profit-People-Planet* (прибуток, люди, планета). Крім екологічних проблем, такий підхід дозволяє працювати з проблемами бідності, нерівності, відсутністю доступу до освіти та медицини.

За своєю суттю соціальне підприємництво балансує між комерційною та некомерційною діяльністю. Тобто, щоб бути соціальним підприємством, потрібна бізнес-модель, а також певна соціальна (або екологічна) цінність, що вимірюється. Ця тема ідеальна для тих, кому складно визначитися, за кого грати: за добрі справи або за гроші. На щастя, такий вибір не обов'язковий, оскільки армія соціальних підприємств показує, що цей гібридний підхід працює. Також це працює і в Україні, оскільки є такі, як *Urban Space 100 (i 500)*, *Горіховий Дім*, *Манівці*, *Ясна Річ*, *ІнваФішки*, *Woodluck*, *Good Bread from Good People*, *Третя після опівночі* і багато інших. Ці підприємства існують, щоб вирішувати спільні для багатьох проблеми, але роблять це бізнес-методами, заробляючи гроші. Відзначимо, вперше термін «соціальний бізнес» вжив нобелівський лауреат М. Юнус. Серед семи принципів соціального бізнесу, описаних М. Юнусом, можна виділити боротьбу з бідністю, повернення інвестицій без дивідендів, екологічну свідомість та покращення робочих умов. За версією М. Юнуса, соціальний бізнес мав би бути провідною моделлю капіталізму майбутнього з людським обличчям.

Соціальне підприємництво, види діяльності, що йому відповідають, відрізняються від звичайного підприємництва. Значною мірою, різниця полягає в тому, що соціальне підприємництво на відміну від звичайного, спрямовує свої цілі у напрямку соціальних змін та вирішення суспільних проблем. До характерних рис соціального підприємництва, множина яких створює специфіку їх функціонування, є наступні особливості:

- наявність соціально-орієнтованої мети чи місії, орієнтація на соціальні зміни, вирішення соціальних проблем;
- пошук перспектив і бачення «провалів» ринку;
- дуалізм діяльності, що приносить дохід і задовольняє соціальні запити. Організація соціального підприємництва характеризується тим, що комбінує комерційні і некомерційні форми діяльності, причому існує певне поле вибору тієї чи іншої організаційної форми. Підприємець обирає організаційно-правову форму, спираючись виключно на відповідність її переваг завданням організації і наявним ресурсам. Якщо некомерційна організація, займаючись комерційною діяльністю, вирішує з її допомогою соціальну проблему і якщо дана комерційна діяльність відповідає перерахованим

вище критеріям, така діяльність повністю підлягає визначенню її як соціального підприємництва. Організаційним базисом діяльності соціального підприємства є наступні принципи:

- підприємство перебуває у спільній та рівній власності його членів;
- демократичний стиль прийняття рішень;
- отримані доходи інвестуються в підприємство, а також спрямовуються на соціальні та екологічні цілі;
- місія соціального підприємства спрямовується на створення суспільного багатства, а не на отримання приватного капіталу. У цьому аспекті суспільне багатство можна визначити як результати, отримані суспільством внаслідок задоволення його запитів. Основною відмінністю соціального підприємства від суто благодійної організації є те, що для власної діяльності воно використовує бізнесову модель управління, враховує закони бізнесу та націлюється на отримання прибутку [6].

Відзначимо, в українському законодавстві не передбачено спеціальної організаційно-правової форми для соціального підприємництва. Проте це не означає, що в соціального підприємництва взагалі не має правової бази. Оскільки, зокрема, стаття 62 Господарського кодексу України визначає: *«Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності. Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності»*.

Діяльність соціального підприємства, як і будь-якого звичайного підприємства, має відбуватися в законодавчих рамках тієї країни, де воно створене. Прицільна увага суспільства до діяльності таких підприємств із огляду на їхні соціальні цілі вимагає від таких підприємств бути більш прозорими та підзвітними, ніж звичайний бізнес.

Теоретичну концепцію соціального підприємства як специфічної форми господарської діяльності вперше було обґрунтовано у праці Дж. Емерсона, який дослідив поєднання економічної та соціальної складової в діяльності організацій та окреслив їх взаємодоповнюючий, а не антагоністичний вплив. Множина дефініційних визначень соціального підприємства дає змогу окреслити ключові характерні особливості їх функціонування, які відрізняють поміж інших суб'єктів господарської діяльності:

- пріоритетність соціальної компоненти у формулюванні місії діяльності;
- застосування соціальних інновацій, тобто вирішення нагальних суспільних потреб у ринковий спосіб.

Узагальнення існуючих підходів до створення та функціонування соціальних підприємств дозволяє визначити їх наступні варіанти:

- соціальне підприємство створюється людьми з обмеженою працездатністю або обмеженими соціальними можливостями (переселенці, пенсіонери), часто під управлінським супроводом осіб з числа працездатного населення, для здійснення підприємницької діяльності, яка може і не спрямовуватися на вирішення соціальних проблем;

- соціальне підприємництво створюється з числа працездатного населення, однак прибуток спрямовується на користь вирішення певної соціальної проблеми, яка часто є суміжною з основним напрямом діяльності соціального підприємства. При цьому, якщо для фінансування діяльності соціального підприємства були залучені інвестиційні кошти, після повернення основної суми боргу, дивіденди, як правило, не сплачуються;

- соціальне підприємство створюється та визначає місією діяльності вирішення нагальної суспільної соціальної проблеми за допомогою інноваційного, часто креативного підходу у бізнесовий спосіб. Принциповою характерною ознакою соціального підприємства є отримання т. зв. трипаризму ефективності, тобто досягнення водночас економічної, екологічної та соціальної ефективності діяльності. У світі соціальне підприємництво набуває все більшого поширення, чому сприяє його інституційне забезпечення діяльності та прихильність суспільства до товарів, робіт і послуг, продукуваних цими господарськими одиницями. Остання позиція пояснюється психологічними та часто ментальними особливостями споживачів, які легше віддадуть кошти на суспільно корисну справу, при цьому отримуючи потрібний їм продукт (товар, роботу чи послугу). По суті, така залежність є безумною маркетинговою перевагою соціального підприємства у порівнянні з іншими суб'єктами підприємницького сектору. Однією із сучасних концепцій, яка зумовлює прагматику створення і розвитку соціальних підприємств, є економіка спільного блага, сформована австрійським науковцем Крістіаном Фелбером, котрий обґрунтував потребу

переосмислення комерційних цілей приватних компаній на користь збереження спільного блага. Концепція економіки спільного блага описує парадигму трансформації традиційного принципу максимізації прибутку до співпраці та ґрунтується на низці цінностей, зокрема людської гідності, солідарності, екологічної сталості, справедливості, демократії шляхом забезпечення транспарентності та участі. Вищезазначені цінності є, по суті, фундаментальною основою створення та функціонування соціальних підприємств, що черговий раз демонструє необхідність активізації їх розвитку [2, с. 6-7].

Соціальне підприємництво допомагає по-новому переосмислити конституційне право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Соціальне підприємництво надає змогу соціально-незахищеним верствам населення розширити межі своїх можливостей за рамки соціального забезпечення. До таких категорій відносять: осіб з інвалідністю; осіб з психічними розладами; безробітних з утриманнями, безробітних старше 54 років та тривалих безробітних; представників ромської етнічної меншини; ув'язнених або осіб звільнених з місць позбавлення волі; осіб із залежністю від алкоголю, наркотиків тощо; безхатьків; жертв торгівлі людьми, біженців.

У розвитку економіки та громадянського суспільства соціальні підприємства відіграють важливу роль:

1. Сприяють розвитку економіки і суспільства, пропонуючи можливості для створення робочих місць і нових форм підприємництва та зайнятості;

2. Допомагають подолати соціальну ізоляваність (завдяки їх діяльності можливе працевлаштування людей з обмеженими фізичними і психічними можливостями; тих, хто тривалий час був безробітним);

3. Активізують участь і добровільну роботу громадян, зміцнюючи таким чином єдність громади;

Сьогодні як в нашій країні так і за кордоном соціальне підприємництво сприймають як певний крок до суспільства, і крок у бік розвитку громадянського суспільства. Зважаючи на такий стан, це явище є надзвичайно актуальним для України, що дає підстави передбачати для нього достатньо позитивні перспективи.

Висновки. Соціальне підприємництво відіграє важливу роль в механізмі реалізації конституційних прав та свобод людини та громадянина, зокрема права на працю, на достатній життєвий рівень, на рівність, на соціальний захист нового формату. В даному випадку вважаємо, що поняття соціального захисту повинно трактуватись широко, виходити за межі виключно державних зобов'язань (пенсії, інші соціальні виплати), і включати в себе модель відповідального підприємництва. Можна стверджувати, що соціальне підприємництво є важливим кроком до відходу від колективізму і переходу до індивідуалізму, де юридичні особи та фізичні особи-підприємці своєю діяльністю за власної ініціативи створюють гідні умови для життя соціально незахищених верст населення.

Отже, соціальні підприємства створюються для реалізації суспільних змін шляхом підприємницького вирішення соціальних проблем і ліквідації провалів ринку. Не зважаючи на існуючу множину характеристик соціального підприємництва, основним організаційним базисом його діяльності є наступні принципи:

– підприємство перебуває у спільній та рівній власності його членів;

– демократичний стиль прийняття рішень – місія соціального підприємства спрямовується на створення суспільного багатства, а не на отримання приватного капіталу – отримані доходи інвестуються в підприємство, а також спрямовуються на соціальні та екологічні цілі. У своїй діяльності для задоволення суспільних запитів і створення суспільних благ соціальні підприємства, аналогічно до комерційних, використовують стратегічне планування, інновації, маркетингові підходи. Особливий акцент робиться на громадському управлінні і суспільному характері створюваних благ. Соціальне підприємництво, як правило, розвивається в тих сегментах, яким держава, з якихнебудь причин, не в силах приділити належної уваги. При цьому існує тісний зв'язок між державним фінансуванням соціальних проектів бізнесу і реалізацією їх соціальним підприємництвом. Важливо відзначити, що соціальні підприємці формують бізнес-модель з унікальними характеристиками, коли прибуток, як результуюча складова, виражається через екстенсивні та інтенсивні параметри досягнутого соціального ефекту.

Список використаних джерел:

1. Бігняк О.В. Юридична та соціальна відповідальність суб'єктів підприємництва. *Університет. наук. зап.* 2006. № 1 (17). С. 150–154.
2. Соціальне підприємництво: опорний конспект укл. Овсянюк Бердадіна О.Ф. Тернопіль: Вектор, 2021. 74 с.
3. Белов Д.М., Форкош Е.Р. Соціальне підприємництво: здійснення конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. *Аналітично-порівняльне право.* № 6. 2022. С. 47–51.
4. Белов Д.М., Росул Н.О. Соціальне підприємництво в механізмі реалізації конституційних прав та свобод людини та громадянина. *Аналітично-порівняльне право.* № 5. 2022. С. 66–70.
5. Белов Д.М., Белова М.В. Сучасний конституціоналізм України в умовах європеїзації вітчизняного права. *Аналітично-порівняльне право.* № 5. 2022. С. 45–51.
6. Назаренко, А. Формування стратегії соціального аграрного підприємства ГО/БФ «Майбутнє сиріт»; науковий керівник Матійчук Ольга. Львів: [б. в.], 2019. 100 арк. іл.